

JASNA GRŽINIĆ I VJEKOSLAVA JURDANA

Odjel za obrazovanje učitelja i odgojitelja,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula

OD ETNOGRAFIJE DO ROMANA I NATRAG

U ovome radu autorice istražuju povijesne i etnografske slojeve čakavskoga romana *Zvoneća svojni* autora Franje Matetića. U nizu radova koji su nastali prema poticaju spomenutoga djela, ovaj se rad posebno odnosi na opis života negdašnjih Zvonećana, njegova odnosa spram strukture romana i njegove ideologemske strukture. Pokazuje se kako svojevrsni hod kroz godinu jest temeljna struktura naratološke konstrukcije romana u kojoj svoje mjesto nalaze izvorni elementi bogate i cjelovite kulture u trajanju. Na osi autor-pripovjedač-lik ostvaruju se složeni odnosi stvarnosti i zamišljaja, pamćenja i sjećanja.

Ključne riječi: Zvoneća, roman, Antonja, pust, pripovjedač, lik

Roman između povijesti i etnografije

Zvoneća svojni prvi je roman Franje Matetića, najstarijega stanovnika Zvoneće (r. 1921.), objavljen 1999. godine.¹ U središtu toga romana kronike jest povijest fiktivne obitelji Kinkela od sredine 19. st. do sredine 20. st. Matetić je poznat kao vrstan znalac povijesti Zvoneće, suradnik je pri relevantnim istraživanjima iz onomastike (Gilić 2010) i etnografije (Jardas HAZU, OE, SZ rkp. 247 b:36-56).² Kao umjetnik, stvara roman povezujući kolektivna sjećanja i posredujući čitatelju kolektivno pamćenje. To ga svrstava među pisce čitave srednjoeuropske regije (Franz Kafka, Italo Svevo, Robert Musil, Miroslav Krleža, Czeslaw Milo-

¹ Svoj prvi roman Matetić objavljuje, dakle, u 79. godini života. Prijevod naslova: *Zvoneća nekada*. Izdavač: Adamić, Rijeka i Općina Matulji, urednik Franjo Butorac. Godine 2001. u istoj izdavačkoj kući tiskano je drugo izdanje. U pripremi je i treće izdanje.

² Rad se čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Zavodu za povijesne i društvene znanosti, Odsjek za etnologiju, Zagreb, pod naslovom: Kastavski folklor. Zapadna Kastavština. Županije Brgud, Puži i Zvoneća /Folklor/. Tekst (strojopis) malo je poznat i nije objavljen, čuva se uz opširniju građu (rukopis HAZU, OE, SZ rkp. 247a I-10). Rad je nastao na osnovi istraživanja između 1947. i 1950. godine, kad je Jardas pošao u krajeve tzv. zapadne Kastavštine (Zvoneća, Brgud, Brešča...), a iz nepoznatih razloga nije uvršten u objavljeni tekst.

sz, Nedjeljko Fabrio, Claudio Magris i drugi) koji stvaraju imaginarne svjetove što se više ne temelje na strogim razlikama između konotativa i denotativa kao temelja razlikovanja poezije i historiografije (Jurdana 2010:826). Oni, baš kao i Matetić, kreiraju prostore “proizvoljne” istine, ali se značenje tih istina ne stvara na granici, nego na susretištu pojma pjesnik i povjesničar. Dakle, ti pisci/povjesničari smještaju svoje iskaze u imaginarne prostore koji “zahtijevaju” ukidanje dihotomije fikcija – zbilja, jezik – svijet, riječ – stvar, stvarajući tako specifični idejno-diskurzivni prostor estetičke reprezentacije kao svojevrsni diskontinuitet naspram poimanja o linearnom tijeku stilskih i povijesnih razdoblja (Jurdana 2010:826). No isto tako ovo djelo možemo pridružiti nizu onih djela u hrvatskoj književnosti u kojima je izražen tzv. etnografski sloj. U tome bi se smislu Matetićev prvi roman mogao usporediti s Tomizzinim romanom *Bolji život* (1980), koji uz kronički prikaz donosi i opise života, običaja i nekadašnjih vjerovanja stanovnika sela Materade u Bujštini. Nešto dalja prethodnica moguća je u romanu *Tijesna zemlja* Mate Balote iz 1946., u kojem je opisano selo Rakalj koncem 19. i početkom 20. stoljeća i koje obiluje motivima iz tradicijske kulture, života i običaja, a još dalja u *Istarskim pričicama* Matka Laginje iz 1879. godine. Drama *Smrt kastavskog kapetana* (1978) pazinskoga književnika Tugomila Ujčića pisana je djelomično u kastavskome dijalektu te donosi nešto podataka o pučkome životu i običajima (Milićević 1981:118-129).

Svakako je u ovome kontekstu važno naglasiti da je spomenuti Jardasov etnografski rad o Kastavštini (1957) bio vrlo dobro poznat Matetiću. Taj, poslije glasovit rad, dugo je čekao svoju objavu. Premda je Jardas svoj tekst predao Akademiji već 7. srpnja 1939. (prema zapisu na prvoj stranici dokumenta), tiskan je mnogo kasnije, u nekoliko izvora. Prvo izdanje nalazimo u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 39. (1957) pod naslovom “Kastavština: građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru”. S vremenom taj rad postaje znan pod nazivom *Kastavština*, a tiskan je kao knjiga pod naslovom *Kastavština: građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru* u dva navrata (Rijeka: Kulturno-prosvjetno društvo “Ivan Matetić Ronjgov”, 1994. i Rijeka: Naklada Kvarner; Ronjgi: Ustanova “Ivan Matetić Ronjgov”, 2010. godine). Primjerak prvoga izdanja posudio je Matetiću glasoviti muzikolog Ivan Matetić Ronjgov, a na njegovim početnim stranicama stoji Jardasova posveta Ronjgovu: *Dragemu žensotu ki voli domači kraji*.³ S vremenom se djelo čitalo u čitavoj Zvonečkoj. Neko je vrijeme bilo čak i zagubljeno, a potom vraćeno u Ronjge prigodom postavljanja biste Ivi Jardasu (osoba korespondencija, u nastavku: OK). Očit je utjecaj toga etnografskoga materijala na Matetićev roman, posebice u nizanju vremena kroz godinu, opisu običaja i svakodnevice Zvonečana. Mogli bismo zapravo reći da je ovdje riječ o poticaju koji je etnografski rad pružio književnoj tvorevini. U taj se poticaj možda ubraja i činjenica da je roman u cijelosti napisan na mjesnome

³ U prijevodu: Dragomu imenjaku koji voli domaće krajeve.

govoru Zvoneće koji pripada ekavskome čakavskome podsustavu (Vranić 2005), odnosno sjeveroistočnim istarskim govorima (Gržinić i Stanić 2010). Naime, Jardas je, u skladu s karakterom svoga istraživanja, inzistirao da njegova građa bude objavljena na kastavskoj čakavštini te je marno uređivao tekst za objavu (Jardas, HAZU, OE, ZK, sign. K. SZ. 272).⁴ S druge strane, Matetić je bio Jardasov kazivač na Zvonećoj 1947. godine. Kao živi svjedoci očuvane tradicije Zvonećani su i Jardasu, ali i Matetiću Ronjgovu, bili poticaj u njihovu istraživanju na području Kastavštine (OK). Tako se roman *Zvoneća svojni* ostvaruje na osi u kojoj su ključne točke etnografija i književnost.

Struktura romana kao odraz specifičnoga konteksta

Na specifičnome kraškom području selo Zvoneća prostire se jugoistočnim obronkom strme zavale koja se penje od sela Zaluki do sela Perka. Riječ je zapravo o naselju tzv. zaseočnoga tipa (Gotthardi-Pavlovsky 1996:101; Maletić i Šimunović 2008:13) čije su sastavnice okolni zaseoci Gašpari, Kriva, Perka, Škrapna, Sušnji, Zdemer te središnje selo – Zvoneća (Gilić 2010:159; Alberi 1997:303; Laginja 1978 [1899]:56). Ojkonim Zvoneća predstavlja skraćeni oblik od sintagme *zvoneća vas/laz* – mjesto, selo koje zvoni, odnosno izvedenica je od antroponima Zvone (Gilić 2010:18; Gržinić i Stanić 2010:4). U kontekstu pučke etimologije ime se mjesta veže uz pastirsku djelatnost, posebice ovčarstvo, odnosno uz kretanje stada ovaca i povratak u Rukavac (“zvone ća”). Prema tvrdnjama Zvonećana, davni su Rukavčani osnovali Zvoneću, isprva kao mjesto za ispašu, a poslije i samo naselje (OK).⁵ Neki izvori navode da je Zvoneća dobila naziv prema zvonu na ulazu u mjesto koje je upozoravalo na dolazak kradljivaca ovaca (Jardas 1962:214),⁶ a

⁴ Usp. dio iz pisma upućenog Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, 14. kolovoza 1941.: “Lijepo molim, ako bi se to moje gradivo štampalo, da mi se svakako šalje sve na korekturu, jer kako je sve pisano u kastavskom dijalektu, žalio bih sam provesti korekturu, da se ne bi u štampu uvukla koja dijalektna pogreška.” Jasno, ovdje je riječ o građi koja je danas poznata kao *Kastavština*. Kao što smo vidjeli, spomenuto istraživanje na području zapadne Kastavštine Jardas je proveo tek krajem 40-ih prošloga stoljeća. Očito su razlozi tomu bili materijalne ili političke prirode. Podaci iz pisma kazuju nam da je Jardas bio u teškoj materijalnoj situaciji te da je svakako želio uključiti u svoj rad onaj dio Kastavštine koji se u ono doba nalazio pod Italijom: “Ovaj moj posao o ‘Kastavskom folkloru’ sa svim materijalom što sam ga predao Akademiji nije ni iz daleka dovršen, te će po mojem mišljenju biti još barem toliko materijala, koliko sam u rukopisu već predao.” Iz pisma vidimo da je Jardas i prije 1941. napisao dio svoga (poznatijega) rada, što potvrđuje spomenuti zapis o predaji u srpnju 1939., a koji je tiskan tek 1957. godine, ali ni tada, kako smo pokazali, u integralnoj verziji: “Obzirom na to, što sam odijeljen od obitelji, jer ja sam u Lokvama, a obitelj u Zagrebu, pa teško izlazim, molim Upravu Hrvatske akademije, da bi mi i za ovaj danas predani rukopis podijelila predujam na honorar, kako mi je to podijelila 15.V.1941. iznos od 2.500 dinara za već prije predani rukopis.”

⁵ Tako su primjerice i zvončari Zvoneće vrlo srodni onima iz Rukavca (Nikočević 1996:247).

⁶ Jardas (1962:214) navodi i sljedeće: “Ćići su bili poznati kradljivci ovaca i otimači pašnjaka.

drugi tvrde da je riječ Zvoneća nastala “iz besede: Zgoneća ili Zgoneće, to jest Izgoneće, mesto gdje su donji Kastavci (Kućeli i Rukavčani) imali nekada dvore, pak i z g o n i l i ovce i konje na pašu u planinu” (Laginja (1978 [1899]:56). Znakovit je, u tome smislu, i patron mjesta, sv. Antun pustinjak, zaštitnik domaćih životinja, čiji je glavni atribut zvono (Hall 1998:13-14). Njemu je posvećen i središnji zvonejski blagdan koji Zvonećani nazivaju Antonja (17. siječnja).

Roman *Zvoneća svojni* donosi poetsku kronologiju društvenih mijena i kao složen znak ustrojen je prema utvrđenoj žanrovskoj potki i pomoću određenih pripovjednih postupaka. Matetiću kao piscu samouku⁷ strane su postmoderne prozne tehnike transcendentnog samosvjesnog pripovjedača koji se slobodno kreće po vremenskoj vertikali, razbija kronologiju analepsama i prolepsama, konstruira zanimljive koincidencije i nerijetko razbija epsku iluziju izravnim miješanjem u događaje. Naime, prema povjesničaru književnosti Krešimiru Nemecu, hrvatski pisci devedesetih prošloga stoljeća najčešće zbog terapijskih razloga bježe u svijet djetinjstva i mladosti, vraćajući se proživljenim traumatičnim iskustvima, povjeravaju čitatelju svoje tajne, propitkuju vlastita sjećanja i uspomene, obnavljaju slike pohranjene u memoriji (Nemec 2003:257-268). Stoga je, osim ratne tematike, i dalje neobično vitalan žanr povijesnoga romana, odnosno općenito historiografska fikcija. Osnovni ton daju Ivan Aralica, Feđa Šehović, Višnja Stahuljak, Ivan Kušan, Iris Supek Tagliaferro, Milana Vuković Runjić, Igor Štikš. Vjerojatno su se pisci (a i čitatelji) zasitili eksperimenata, postomodernističkih igrarija, intertekstualnih križaljki i pastiša i zaželjeli osobnih ispovijesti, literature sa “životnom podlogom”. Za takvu, autobiografsku prozu svojstven je razmjerno nizak stupanj narativne organizacije, odnosno osciliranje u vrlo širokome žanrovskom polju u kojemu se miješaju strategije i konvencije dokumentarizma, diarizma, historizma i fikcionalne literature. Transpozicija događajnog/proživljenog u pripovjedno iskustvo praćena je i različitim stupnjem literarizacije. Novost je u romanesknoj produkciji devedesetih zaokret prema stvarnosti, barem u dijela pisaca. Zasigurno je takvo tematsko prestrukturiranje inicirao Domovinski rat i sve one promjene – kulturne, političke, ideološke i društvene – što ih je rat proizveo. U poetičkome smislu često se približujemo konceptu “neizmišljenih romana”,

---

Zato su se Veprinčani i Kastavci ispod gore Lisine morali oružjem braniti od Čića. Kad bi opazili da se približavaju tati iz Čićarije, zvonili bi u zvono koje je zato bilo postavljeno na stupovima iznad sela Zaluke. (...) Kad su prestale ‘provale’ Čića, na brdu gdje je bilo zvono podignuta je crkva u čast sv. Antuna, zaštitnika stoke. Kako stari pričaju, zato što se tu zvonilo seoce ispod crkve zove se Zvoneća a stanovnici Zvonećani. Na sredini sela postoji danas jedna okrugla kula, a to je stari dvor gdje su svi Zvonećani zatvarali ovce da ih lakše čuvaju od Čića.”

⁷ Pojava se prvoga Matetićevega romana zbivala i odvijala daleko od hrvatske književne središnjice, djelo je tiskano u riječkom izdavačkom poduzeću koje je usmjereno na široki raspon tema, a lekturu i korekturu potpisuje autorov sin Milovan Matetić. O romanu u kontekstu teorije književnosti na Petome hrvatskome slavističkome kongresu (2010) prezentiran je rad J. Gržinić pod naslovom “Locus amoenus u romanu *Zvoneća svojni* Franje Matetića” (u tisku).

romana istine i “preslikane zbilje”, odnosno romana-dokumenta i romana-kronike koji u modeliranju zbilje posuđuju narativnu strategiju tzv. novog žurnalizma (Nemec 2003:257-268).

I u Matetića je riječ o fragmentariziranim, mozaikalnim tekstovima gdje je skroman fabularni okvir ispunjen pričama iz vlastitog života i estetskom stilizacijom uspomena. *Zvoneća svojni* donosi svijet u neposrednoj dinamici njegovih promjena i kao složen znak ustrojen je prema utvrđenoj žanrovskoj potki i s pomoću određenih pripovjednih postupaka. Tijek radnje obuhvaća vrijeme kad Zvoneća doživljava svoje najveće uzlete i padove. Način života bitno se odražava u strukturi romana: likovi su u pokretu, ritam vremena određuje se prema mogućnosti svladavanja prostornih udaljenosti, slijed događaja uvjetovan je vrlo često odlascima ili dolascima s jednog mjesta na drugo. Stoga je jedan od konstitutivnih elemenata romana performativ hodanja i lik hodača. Odras je to strukture života, odnosno prostora koji su etnolozi označili kao područje hodačke kulture. Tako fabula romana započinje na početku jednoga siječnja u drugoj polovici 19. stoljeća i to smrću neimenovanoga stanovnika Zvoneće.⁸ Pogrebna povorka ide sve do Kastva jer Zvoneća u to vrijeme još nema niti crkvu niti groblje⁹ pa se već na početku romana nalazi i vrlo znakovita rečenica:

Tone j' bil dobar hodač.¹⁰

Tone je zapravo zvonejski župan, predstavnik sela u Kastavskoj općini i dokaz očuvane tradicije i na planu društvenoga uređenja. Prema L. Margetiću (1974:108-109, bilj. 44) u drugoj polovici 14. st. i prvoj polovici 15. stoljeća u istočnoj Istri i na cijelom području Pazinskoga feuda te u Liburniji nalazimo jedinstveni tip rudimentarnog općinskog uređenja. Na čelu općine je župan, a uz njega su jedan ili dva suca i deset staraca. Župana izabire narod, a naknadno ga potvrđuje feudalni gospodar. U važnijim stvarima sastaje se skup svih odraslih muških općinara. Župan sa svojim sucima i starcima sudi u manjim krivičnim stvarima, imovinskim sporovima općinara, u pitanjima poljske i šumske štete i slično, a odlučuje i o nižim upravnim stvarima. Župan je slavenski naziv za *gastalda*, a izvorno su *gastald* i župan bili najprije kraljevski, a poslije feudalčevi činovnici. U kasnom srednjem vijeku *gastalda* i župana bira narod, a naziv *gastald* počinje označavati upravitelja crkvenih dobara. S jačanjem samoupravnih prava istarskih gradova nestaje funkcije i naziva *gastalda* i župana koji je sada izabrani predstavnik općinara. No, u manjim istarskim mjestima središnje Istre i u Liburniji zadržava se stari slavenski

⁸ Riječ je zapravo o smrti zvonejskoga župana, a nakon njega županom postaje Tone. Lik neimenovanoga župana inspiriran je stvarnom osobom, županom Andrijom (Andre) Ružićem o kojemu je sačuvana bogata dokumentacija u vezi s pitanjem vlasništva nad područjem Lisine (HRDARI-026, Općina Kastav 1847-1937, kutija 199; OK). O instituciji župana vidi dalje u ovome radu.

⁹ Primjerice, i krštenje djece obavljano je u Kastvu, isto tako i vjenčanje Mate Kinkele i Jelice Zvančičeve; vidi u romanu (6 i 11).

¹⁰ U romanu (7).

naziv župana, i kako vidimo u romanu, čak dva *kaštalda*: “Zvonećani su zibrali dva čoveka ki te brigu imet s crekvun i njigovemi računi” (50). Tone okuplja sve gospodare zvonejskega komuna kako bi se podijelili poslovi.¹¹ Riječ je o specifičnoj društvenoj organizaciji mjesta u kojoj je ključna relativna samostalnost općina, županija i komuna. Valja reći kako ustanovu županije uopće nije predviđalo austrijsko upravno pravo. Županije su ipak, kao porezne općine u sklopu političke općine Kastav, sačuvale svoj položaj pravnih osoba. Njihovi župani, a među njima se javlja i jedan Matetić (Pužev komun), sudjeluju u radu sjednica općinskoga vijeća Kastav te su predstavnici općine u svojoj županiji, odnosno poreznoj općini. Još za vremena Devinaca i Walseeovaca te Kastavskoga zakona, pojam kmeta jednak je pojmu podložnika koji je podložnik kastavski, tj. općinski, a ne nekog pojedinca feudalnog gospodara. Među kmetovima nema nikakvog raslojavanja, a vijećnici u općini – iako ugledni zbog funkcija koje obavljaju – nemaju povlašteni položaj te se smatraju kmetovima kao i svi drugi pučani. Naime, nitko od kmetova u bilo kojoj općini nema većih ili manjih prava od drugih članova općine. Oni su slobodni ljudi udruženi u Kastavskoj općini te priznaju samo njezinu vlast nad sobom (Mandić 1978:27, 32, 33; OK).

Tone kao župan zvonejskega komuna ima pravo glasa u kastavskoj općini, a svoj glas pri odlukama upisuje znakom križića. Nakon izgradnje crkve on okuplja Zvonećane ispred crkve, nedjeljom poslije mise, a ne ispred dvora usred sela kako je bio običaj u počecima povijesti mjesta (OK).

Fabula romana zaranja u kraj razdoblja kad su se Zvonećani bavili ovčarstvom koje je prema nekim izvorima bilo i temeljem osnutka naselja u obliku pastirskih dvora koji su pripadali stanovnicima Rukavca (Laginja 1978 [1899], Jardas 1962).¹² Najviše ostataka dvora u kastavskome dijelu Lisine nalazi se na prostoru današnjih katastarskih općina Rukavac i osobito na području Zvoneće (Gotthardi Pavlovsky 1966).¹³ To područje etnologinja Beata Gotthardi Pavlovsky označava

¹¹ Riječ je zapravo o tlaci, obliku obveznoga rada. U romanu (14).

¹² To je vrijeme kada na proljeće mjesni svećenici blagoslivljaju sir (14), a I. Jardas pisao je o tome u manje poznatome radu “Ovčarstvo na Lisni i Učki” (1962). O životu ovčara u romanu (33, 34).

¹³ To, moguće, ide u prilog tezi da su Zvonećani došli na svoj današnji prostor kao rukavački pastiri, kao i činjenica da su nekada Rukavčani posjedovali najveći dio katastarskog tla toga dijela Lisine. Suprotno tomu, druga teza odnosi se na raniji ili zaseban nastanak Zvoneće, a zasniva se na analizi toponima i antroponima s toga područja (Gržinić 2011). Zvonejski dvori javljaju se kao toponimi: Pred dvor, Šušnovi dvori, Dvor kao naziv njive (usp. i dvor na sred sela, prema Jardas 1962), zatim su podignuti dvori oko istoimenoga pašnjaka u šumi iznad Zvoneće: Dvori na ravnah, Na ravnah dvori ili Ravni dvori. Tu su pasli, strigli i muzli svoje ovce Zvonećani, Perkići i Gašpari, vodeći ih na pašu sve do same Šije (811 m). Uz selo Sušnji, od Zdemera do ispred brda Osojnak i sve do Grabrove podno Šepinog vrha, nižu se ostatci dvora na široj lokaciji Črnove ograde i oko nje. Tu su i dvori pastira iz Škrapne, na Kućelovoj Lisini, odnosno Črnom dolu gdje je 1978. bio najbolje sačuvan Zvonejski dvor za ovce i sijeno (Gotthardi Pavlovsky 1996:117,121). Podatci za godinu 1900. pokazuju da je Zvoneća imala 29 ha oranica, 2 ha voćnjaka, 13 ha vinograda, 136 ha livada, 427 ha pašnjaka, 976 ha šume i 54 ha neplodnih površina (Juračić 1983:111).

kao područje hodačke kulture koje obiluje stazama i *putima* prvih *ofčara* i *palera*, *japneničara* i zidara, kosaca i kopača, bačvara i klesara Kastavštine (1974:149-150). I čuvene Zvonejske njivi nalaze važno mjesto u strukturi romana, one jesu središnji egzistencijalni okvir života nekadašnjih Zvonećana.¹⁴ Specifična suhozidna gradnja, vidljiva u ovome kraju u nadaleko poznatim Zvonejskim njivama, primjer je paleomediteranskog kulturnog sloja. Riječ je o praksi u kojoj je anonimni ili poznati stvaralac, kao predstavnik naroda, samo ponovio stvaralački čin u kasnijim stoljećima. I tako oblikovan kontinuitet na suhozidnim terasastim formacijama (prezidi) između Velog Brguda – Zvoneća – Šušnja – Rukavca dokazuju aktivnost čovjeka koja je propisana predajom i koja govori o njegovu životu i opstanku (Gotthardi Pavlovsky 1974:149-150).

Dakle, uz važnu zemlju (*grunat*) i velika pasišta i sjenokoše, u krajoliku sa suhozidnim ogradama za boravak ovaca na otvorenome (muzari, kozare, *ograje*), ta su sela svojim proizvodima iz šume prometala udolinom Matulji – Permani. I planina Lisina, lijevo od udoline pod kojom se smjestila Zvoneća, udomila je na svom intimnom krškom tlu (brežići, dolčići, lešice, njivice, stazice, putići, gromače i kuće) male zaseocene cjeline, velike gustoće, kastavske kulturne pripadnosti – s malim radijusom kretanja nekadašnjih ljudi, s čovjekom pješakom u središtu, i s Gradom (Kastvom) uvijek prisutnim na njegovu duhovnom obzoru (Gotthardi Pavlovsky 1996:112, 117, 132). Vrijeme u romanu koje, dakle, kreće početkom godine, ima svoj razvijen hod kroz godinu. Ovdje Matetić ne teži zahvatu života u totalu, već poštuje poredak koji proizlazi iz života samoga.¹⁵ Spomenuti središnji zvonejski blagdan Antonja (17. siječnja) biva življen i shvaćen kao inicijalni godišnji blagdan, pravi početak godine i početak pusta,¹⁶ vrlo slojevito doba godine. Središnju ulogu imaju zvončari, ali i *partenjaki*, odnosno *mačkare*. Posebno su određeni putovi kojima se kreću zvončari, *partenjaki* – pa se i tu odražava hodačka kultura kraja. I pojedini dani tijekom *pusta* bivaju dijelom narativnoga slijeda romana, primjerice *Lontošnja nedeja* (posljednja nedjelja tijekom *pusta*), *Pusni ponedjeljak*, *Pusni utorak*, *Pusna sreda*.

¹⁴ Matematički izračun pokazuje da bi jedan čovjek morao utrošiti 1358,47 godina rada da bi se Njivi osposobile za rad u ovakvoj površini kakva je danas na terenu. Uz prosječan radni vijek od 30 do 40 godina, pojedincu bi trebalo oko 38 ljudskih života za takav rad, odnosno oko 54 ljudskih generacija utrošilo je svoj rad na zvonejskim njivama (Sušanjan 1996:144, 202). Crtež Njiv pod naslovom Lehi na prezidih ili podzidih, priložio je već Jardas (HAZU, OE, SZ 247 b:41).

¹⁵ Ovo je jedna od osobina modernoga pisca prema Erichu Auerbachu (1979:73).

¹⁶ Potvrda ovoj tezi može se naći i u tumačenju V. Belaja (2007) prema kojemu je doba karnevala u predkršćansko doba značilo početak godine (buđenje prirode i novoga životnoga ciklusa), odnosno rođenje božanskoga sina, koje je kasnije, prevučeno kršćanskim slojem, datirano u vrijeme zimskoga solsticija (Božić). Na Antonju je redovito dolazio Ivan Matetić Ronjgov kako bi slušao kanture, a Jardas opisuje njezinu važnost i za stanovnike susjednih sela (zavjetno hodočašće, posjeti) koji bi tada odlazili na Zvoneću. I danas je na Zvonećoj pitanje prestiža koja će obitelj na taj dan ugostiti veći broj posjetitelja (HAZU, OE, SZ 247 b, OK). Dakako, i blagdan Sv. Antuna Padovanskoga obilježava se na Zvonećoj, ali pod nazivom Antonjica.

Narativni tijek bitno je određen i svetačkim blagdanima i katoličkom crkvenom godinom: *Vilija Božja, Božić, Tri kraji, Antonja, Vazanj, Telova, Antonjica, Petrova, Stomorina, Mića i Vela, Martinja*, kao i opisima običaja vezanih uz te dane. I svaki važniji događaj unutar fabule iniciran je u romanu vremenskom odrednicom hoda kroz godinu: opis promjena u prirodi i karakterističan svetac za određeni dio godine.

Ta ćedan je bilo lepo vreme, ale, kako j' to bilo već za Martinjun, bilo j' jako mrzlo i bura j' puhala. (11)

Ivica j' prvi put prišal doma za Viliju Božju, kasno večer, ač da j' cug kasnil za fin debelega snega ki j' zapal po Gorsken kotare. I na Zvonećoj je dan prej palo do potkoleno snega, ma su to ljudi neč rasprtili, a od Zdemera do Rukavca su dobro pomastili, tako da se j' moglo poč od sela do sela. (26)

Post je bil pasal, bila j' Korizma, dnevi su već bili dalji i lepši, pak su ljudi počeli na njivi hodit, neki kolci špičit, neki ostrugu parat, a neki i ruže rezat. (102)

U posljednjem primjeru uočavamo stilski morfološki postupak: nizanje glagola u infinitivu te ponavljanje zamjenice *neki* sugerira obilje radova u proljeće. U sljedećem primjeru nizanje glagola u perfektu sugerira obilje završenih radova ujesen:

Prišlo j' podzime, kompir se j' skopal, grozje potrgalo, još je jedino po lehah ostala zadnja intrada. (103)

Pasala j' Martinja, drugi ćedan je Katarinina. (104)

Za Semi Svetemi, tamo okol Martinji, su storila slaba vremena, veli dažji i vela mokrota, pak je delo slabo naprvo šlo, a desetak dan pred Božić, palo j' do kolena snega, pak se j' delo moralo prepostit za drugo leto. (127)

I manji vremenski odsječak – dan – biva nerijetko podijeljen: u vrijeme prije ili nakon velike *maše, prve maše, za Zdravun Marijun*.

Kao što vrijeme kroz godinu protječe linearno, tako se nižu i godine. Između 1870. i 1880. Europom i svijetom hara kolera, koja će remetiti život na Zvonećoj,¹⁷

¹⁷ U tom je smislu vrlo značajna knjiga koja se čuva u Župnom uredu župe Bezgrješnog Začća BDM Veli Brgud pod nazivom: "Zapisnik crkve sv. Antuna u Zvonećoj od godine 1881." U tom su dokumentu zvonejski kapelani zapisivali podatke o službenoj korespondenciji Kapelanskog ureda na Zvonećoj i on nije poznat javnosti, niti autoru romana, a nije ni znanstveno istražen i opisan. Usporedba toga Zapisnika koji završava sredinom 1900. i Matetićeve romana, pokazuje veliku podudarnost u činjenicama koje su opisane u ovim tekstovima, što je moguća tema daljnega istraživanja odnosa povijesti, pamćenja i književnosti. U *Zapisniku* za godinu 1892., str. 97., br. 97. od 22/8 nalazimo sljedeće: "Nadžupni ured u Kastvu javlja da je dozvoljeno podučavati puk u crkvi o kužnoj bolesti kratelju (koleri, op.a.) u slučaju njegova buknuća." Za godinu 1886., str. 54., 18/7, 44, 4832: "C. K. Kapetan Volosko: Liekarnička cedula za kupit 'Tinkturam ofic' proti koleri kao prvu pripomoć bolestnikom dostavlja c.K.Kapetanat da se kupi. (Sve dobro! nu na čiji račun? nisu mogli poslat?)." Za godinu 1886., str. 55., 8/8, 51, 1560 Biskup.: "Kolere doba pobožnosti za ovršivati da se od Boga izprosi milost te ista prestane." U romanu: "Blizu Kalića j' bil dvorić, ki ni nijemenu rabil već više let. Družina, od ke j' bil je stradala od koleri, a za ten su ga neki koristili dokle ni streha počela propadat" (14, 154). Povjesničar Petar Strčić (1978:47) ističe: "Na području

a ljudi se pokušavaju obraniti i prastarim načinima liječenja: *razvrću uroki* ugljenom. Susret starih, slavenskih vjerovanja i kršćanske vjere jest stalni element ovoga romana: večernje molitve protiv more (17), stavljanje soli u džepove protiv *naštrapi i urok* (18, 59), vazmeni običaj jedenja blagoslovljena luka na tašte i blagoslivljanje vode (48, 131), običaji uz vjenčanje (72–74), kod poroda (76, 77). Na samome kraju epidemije umiru Tonini nasljednici Mate i Jelica. Njihov sin Ive ide k barbi Jožetu, a kći Katica k noni, Jeličinoj majci. Preživjeli kupuju ovce i pašnjake, a Matine ovce podijeljene su između njegova brata Jože i Jeličina brata Andre. U dogovoru s kapelanom, Ive ide na školovanje u Zagreb, na trošak kastavske općine,¹⁸ a pri svom prvom posjetu Zvonecoj, najprije će poći pogledati ovce u dvoru (28).

No svi navedeni vremenski odsječci, sva bitna događanja u životu Zvoneće, bitno su određena poljskim radovima, proizvodnjom vina – jarbole,¹⁹ spremanjem zimnice, pripremom hrane, košnjom, izradom lomnica, gradnjom kuća, dvorova, streha. U svakodnevnom životu prožimaju se svi poslovi Zvonećana, vremenski uvjeti, prirodne mijene, kultura odijevanja,²⁰ duhovni život.

Zvane pasa pod murvu, kade su se već va hlade skupljali stareji ljudi. Tu su kunšiljali od sega i sačesa, a najviše od grunta: kako re intrada, je l' grozje već va cvate... Jovo Juretov je govoril da j' to škakljiv štajon kada grozje cvate, da j' to vreme kada se vino bersi, pak da j' na var imet bačvi. Bilo j' govora da bi za krvavu silu rabil jedan dobar daž, kapuzar. Za Zvonećani j' to bilo vavek jako važno, ač se ni moglo

---

nekadašnje stare crkvene župe Kastav od polovine 19. st. započinje i stvaranje više kapelanija – manjih crkvenih jedinica.”

¹⁸ Usp. povijesne podatke o djelatnosti Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru i drugih organizacija (Gruber i Spinčić 1924:277, 278): “Srednje škole polazili su hrvatski mladići Istre prošloga stoljeća u Senju, u Karlovcu i Zagrebu i gdje koji u Dalmaciji, najviše na Rijeci, osobito od školske godine 1860/1., kad je tamošnja gimnazija, kao i sve u Hrvatskoj i Slavoniji, bila pohrvaćena. (...) Djake na srednjim školama podupirao je izdašno biskup Dobrila, a kasnije ustanovio je za nje štipendije. Podupirala ih je nadalje ‘Bratovština hrvatskih ljudi u Istri’ sa sijelom u Kastvu, koju su osnovali godine 1874. župnik-dekan Vjekoslav Vlah, općinski načelnik franjo Marot, ravnatelj škole Ernest Jelušić i tadanji sveučilišni djaci Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja, Frane Mandić i Antun Dukić.” U Zapisniku nalazimo podatke o tzv. Dobrilinim štipendijama, 1895., str. 122, 20/8: “pet štipendija je razpisano od bisk. Dobrile za siromašne djake do 30. septembra.”, 4/2, 29., 19 – Nadž.: “Razpisane su 3 štipendija po pok. Dr Jurju Dobrili za školsko leto 1896/97 u iznosu 100 for. do 15. februara 1897. i to za slovansku mladež, koja študira na gimnaziju.”

¹⁹ Kao i prezime Kinkela i sam izraz jarbola upućuje na veliku starinu, na vrijeme predslavenskoga stanovništva u ovim krajevima (Gržinić 2011).

²⁰ Likovi iz romana nose kamižolin, vardakol, opanki... Zanimljiv je podatak etnologa koji su zapisali svjedočanstvo starca Josipa Brulovića iz Velih Muna, 1946. u kojemu on navodi razlike u nošnji pojedinih dijelova Krasa. Po njemu muška je nošnja bila jednaka u selima Vele i Male Mune, Žejane, Vodice, Jelovice, Dane, Trstenik, Poljane i Golac. Jednako su nosili Bršljani, Račani, Laniščani, Gajci, Starajci i Račićani (Brest, Račja Vas, Lanišće, Podgaće, Starad, Račice) te sela Pasjak, Šapjane, Malo Brce, Rupa i Lipa. Spomenuo je i drugačiju nošnju: “U Brdu i Podgradu su se po brkinski nosili, škornje, hlače i jakete, Kastavci nekako drugače, pletene maje i jakete, hrvacke opanke, koje se kupovalo u Riki kod opančari” (Radauš Ribarić 1983:178).

ni zamislet kako preživjet prez kapuza i repi. Obično se j' kuhala jedan dan repa, a drugi dan kapuz. Jedanput je suseda pitala susedu: – Strina, ča ćete kuhat danas? – A repu, ač smo čera kapuz – odgovorila j' suseda. (54)

Prišlo j' podzime, vremena su bila lepa, grozje j' dobro zazrenulo. Za trgadbi, kad bi grozje va brenti mastili, su se prsti lepili, a Jože j' govoril: – Prsti se skupa drže, bit će dobra pijača za našu Katicu otpravit. (66)

Sljedeći element koji se daje izlučiti već iz početnoga prizora jest prisuće plovana. U narativnom slijedu romana aktantska uloga svećenstva jest u prvome redu pomagačka. Vrijeme je to velikoga zamaha istarskoga preporoda, djelovanja biskupa Jurja Dobrile,²¹ kastavskih velikana iz druge polovice 19. st. – posebno Matka Laginje koji u *Našoj slozi* nerijetko spominje i Zvoneću,²² osnutka kastavske Čitalnice (1866.), Prvoga tabora Hrvata Kastavštine, Istre, Kvarnerskoga primorja i otoka, kod crkvice sv. Mihovila u Rubešima (1873.). Svećenstvo je osnivalo i razvijalo pučke škole, odnosno *učione*,²³ omogućavalo školovanje darovite seoske djece, savjetovalo nepismeni seoski puk u različitim životnim poteškoćama, tražilo dopust za mobilizirane mladiće.²⁴ I slijed događaja u romanu

²¹ U Zapisniku nalazimo u nekoliko navrata proglas o Dobrilinim stipendijama kao i podatak o primitku knjiga za školu u Zvonećoj koje je poslalo Društvo sv. Jeronima. Pretpostaviti se može da je i Ivan Kinkela, lik iz romana, bio stipendiran iz Dobrilina fonda. “Župničke i kapelanske hrvatske osnovne škole u Istri suzbijale su lijepim svojim brojem nepismenost a Dobriline stipendije financirale su priličan broj djaka u riječkoj i senjskoj gimnaziji i tako sistematski radile na formiranju buduće hrvatske inteligencije. (...) No, Dobrila se u ovaj čas odlučio samo na to da pomogne u osnivanju književnog Društva sv. Jeronima u Zagrebu, pa da na taj način proširi djelovanje tog Društva i na Istru a time da stvori povezanost Istre sa Zagrebom i osigura njegov utjecaj” (Beuc 1975:111).

²² Npr. u broju 13/XXX od 13.IV.1899., str. 2, br. 19/XXX, 8. junia 1899., str. 2; br. 21/XXX, od 22.06.1899., str. 4. Sveučilišna knjižnica u Puli, <http://ino.com.hr/>, 27.04.2011.

²³ Nepismenost je bio gorući problem i poslije 70-ih godina 19. stoljeća (Beuc 1975:42). “U župama Kastav sa Sv. Matejem, Rukavcem i Zvonećom, Klana, Volovsko sa Opatijom, Veprinac sa Poljanama, Lovran, Mošćenice, Beršec uzdržala se je do danas slavenska služba Božja ukoliko nije nasilno uništena” (Gruber i Spinčić 1926:39).

²⁴ Tako, primjerice Matetić navodi da je Zvoneća tada imala preko 500 duša, a zvonejski kapelan Mijo Laginja, u spomenutom Zapisniku, navodi brojku od osamstotinjak duša. U istome izvoru nalazimo podatke o gradnji tornjeva crkve, o zvonaru, navijanju crkvenoga sata, o poučavanju kršćanskoga nauka, o bolestima (kolera), o odlascima Zvonećana u Ameriku (Braziliju), o novačenju mladića (*leva*), o vjenčanim, umrlima, rođenima, o važnosti mjesnoga patrona sv. Antuna Pustinjaka kao i o borbi za hrvatski jezik. Isto tako, u romanu je dana dirljiva scena odlaska učenika iz Primorja na školovanje u Zagreb: “Ni bilo velega štrmora ni plača, ma j' sakemu suza potekla. I zvonejski gospodin žepa zna me beli facolić i oče otare” (24). Ili početkom Prvoga svjetskoga rata: “Počel je rat! Pop je na oltare rekal: – Teško mi j' al' moran van reć, dobil san pismeno da van javin da j' Austrijsko Carstvo zaratilo Srbijun. Znan da j' to strahota, si muški od dvajset, pak do pedeset let moraju se otpravit, i ča prvo poč na štacijon i od tamo te dalje s cugon poč kamo njin je odrejeno – to reče, s facolićeh suzi otare i obrne se proti oltaru. Narod je jeknul, ni ga bilo kega nisu srhi pasali” (146).

pokazuje angažman svećenika – plovana²⁵ u gradnji zvonejske crkve,²⁶ groblja i škole, kao i suradnju općinskoga poglavara i seoskih župana u razvoju toga kraja podređena “austrijskoj carevini”. Od novoga ustava iz 1861. godine Istra je sve više napredovala: množe se ceste i željeznice, razvija se parno brodarstvo, trgovina, osnivaju se nove škole. No napredak je priječila borba s Talijanima koji, u manjini, gospodare Istrom. Stoga je i osnovana “Družba sv. Ćirila i Metoda” za Istru, koja je potporom i prinosima naroda dizala škole u ugroženim krajevima zemlje. Sve će to, a vidjet ćemo i u Matetićeve romanu, pomrsiti veliki svjetski rat (1914.–1918.) koji je završen rasulom Austro-Ugarske Monarhije, i kada su se Hrvati, nadajući se da će postići svoje nacionalne težnje, gorko razočarali (Dorčić i Tomašić 1931:101; Gruber i Spinčić 1924:256). U Matetićeve romanu na djelu vidimo Zvonečane koji zajedničkom raspodjelom poslova grade crkvu, njezine tornjeve, zidaju groblje, podižu zvona. Vidimo i ulogu žena koje nerijetko na vlastitim leđima prenose sve što je potrebno, vještim hodom po uskim putovima zvonejskoga kraja.²⁷

U crkvi se otada održavaju velike i male *maše*, *kantane maše* pjevaju crkveni *kanturi* koji su vjerojatno proistekli iz seoskih pjevača, vještih u bugarenju.²⁸ Ono

²⁵ O takvoj svjetovnoj i duhovnoj ulozi plovana unutar kastavske svakodnevice vidi Munić 1998:139. U romanu je zanimljivo tituliranje zvonejskoga plovana: pop, plovani, gospodin pop, kapelan. Jasno je da je u početku župe na Zvonecoj djelovala pučka škola, dakle, kapelan je privatno poučavao pojedinu djecu, a tako je bilo i s Ivanom Kinkelom (15).

²⁶ Na dovatnicima portala župne crkve sv. Antuna Opata u Zvonecoj, na vrhu su uklesane godine – desno 1856. a lijevo 1891. – početka i dovršetka obnavljanja stare crkve. Sakralni objekti na području općine Matulji pokazuju pripadnost istarskome podneblju, autohtonost seoskih graditelja, njihovu izvornost i maštovitost (V. Munić 1996:60-61). Nalazimo i podatke (Dorčić i Tomašić 1931:144) kako je u stara vremena bila za svu Kastavštinu samo jedna crkvena župa i to u Kastvu. Ta se je župa kasnije poklapala sa područjem kastavske upravne općine. Cijepanje jedinstvenog dušobrižničkog teritorija kastavske župe počelo je koncem 18. vijeka, a nastavilo se u 19. stoljeću. Obrazovane su bile manje dušobrižničke jedinice, nazvane ekspoziture ili samostalne kapelanije. Današnja župa Volosko bila je odcijepljena od župe Kastav već god. 1791. kao ekspozitura, a župom je postala 1844. Te godine bila je i Opatija odcijepljena od Kastva i dodijeljena kao ekspozitura novoosnovanoj župi u Voloskom. Zvoneća je odijeljena od Kastva g. 1857. kao ekspozitura ekspozitura, odnosno kapelanija sv. Antuna Opata. Ista od 1925. pripada Riječkoj biskupiji (Peloza 1983:7).

²⁷ O ulozi žena koje su ujedno i hodači i nosači kao svojevrsni stereotip (Nikočević 2008). U romanu ipak kao dio svakodnevice (71, 84, 102, 104.). O ženama koje noseći teret imaju i pletivo u rukama vidi navedeno djelo te u romanu (63, 102). U tom je smislu znakovita fotografija koja i sama ima zanimljivu povijest. Riječ je o snimci Zvonečanki koje nose mlijeko u Opatiju, a snimljena je na području Pobra (iznad Opatije) početkom 30-ih prošloga stoljeća. Fotografija je snimljena prilikom posjeta jednog odseljenoga Zvonečana (Ivana Puža Ivičinovega, odnosno Merikana), Zvonecoj. Snimke su razvijene u SAD-u (oko 20-ak) te prikazuju Zvonečane u svakodnevnim situacijama, a u Hrvatsku su dostavljene tek 90-ih prošloga stoljeća. Na poleđini svake fotografije nalazi se i opis prizora u rukopisu plavom tintom i na engleskome jeziku. Snimke se čuvaju u privatnoj zbirci obitelji Roberta Stanića iz Mučića (Jurdani, općina Matulji), (OK).

²⁸ O zvonejskim kanturima, među kojima nalazimo brojne Kinkele, dolascima i samoga I. M. Ronjgova na Zdemer vidi Ivančić 1995:56-57. U novije vrijeme (1999) javlja se i vokalna skupina

se u dva navrata javlja u romanu: pri slavlju, odnosno *likufu* povodom izgradnje zidanoga krova.²⁹

Tada se javlja tekst napjeva, odnosno četverostih s tri deseterca i dvanaester-cem:

Kada se vidi maj, znači da j' likuf blizu. Za likuf je Jože ubil janjca, a Mare storila obil obed. Jilo se j' i pilo, jarboli ni smelo falit, ač susedi bi rekli da ni bil pravi likuf ako ni prišlo do kanta. Kumpanija, ka j' delala već više let s prototon Tončićen, je znala ki kanat njemu najviše godi, pak je zidar Franko, najbolji crkveni kantur počel:

Ni se trava spovalila sama,
spovalil ju j' junak i divojka,
junak s kosun, a divojka srpon,
oja nina nena i trava zelena...

To j' bilo samo za počet, a potle se j' na si načini bugarilo; kantal je ki j' kantur i ki ni, a najzada su se i ženske približale mušken, pak su i one pomogle kantat. (64-65)

Pjevanje se u romanu javlja i u funkciji uspavanke:

Nanaj, nanaj, zlata hćerka,
ti ćeš biti milijunerka
otac ti je gospodin,
saken žepe fijurin
hćerku ženit će mu carev sin... (86)

“Zvonejski kanturi” (Udruga Zvonejski kanturi, Zvoneća 113, Jurdani) s novijim repertoarom, ali i s tradicionalnim napjevima (*Oj Zvoneća, lipo selo moje; Oj javore*), usp. CD “Oj Zvoneće”, snimljen 2007. godine u crkvi sv. Antuna na Zvonećoj (Zvonejski kanturi. 2007. *Oj, Zvoneće*. Saša Matovina i Udruga “Zvonejski kanturi” /dobrotom F. Sušnja/; *Novi list*, 21.06.2007.).

²⁹ O “bugarštinama” koje su izumrle te se pjevaju samo povremeno i u sporadično, kao pjesme uglavnom deseteračkoga stiha, sa cezurom iza četvrtoga sloga, a čiji je sadržaj epsko-lirski, ali i posve lirski, pisali su Slavko Zlatić (prema Perić-Polonijo 1996:37-38) i Diana Grgurić (2004). Zlatić analizira bugarenje kao vrst pjevnoga recitiranja koje se razlikuje od ličkog rožganja i ojkanja u Dalmatinskog zagori. Duže stihove susrećemo u tužbalicama što su ih žene “gudile” uz pokojnika na odru, ali i na groblju kad bi obilazile svoje mrtve. U njima se miješaju stihovi u desetercu, jedanaesercu i dvanaestercu što upućuje na starost tih pjesama. Za ovaj rad, vrlo je zanimljiva analiza Dijane Grgurić (2004:188) prema kojoj je bugarenje do danas nerazjašnjen etno-glazbeni fenomen, premda postavlja hipotezu da se bugarenje može dovesti u vezu s glazbeno-folklornim područjem Dinare (brdovito zaleđe Dalmacije, dio oko Zadra, te Lika, Kordun i Banovina), odnosno s povijesnim migracijama s toga područja. Bugari se u malim selima opatijskog krasa, na granici sjeverne Istre i Hrvatskog primorja: Velim i Malim Munama, Zvoneću, Brgudu, Žejanama, Vodicama. Tu se ubrajaju i sela Račja Vas, Jelovice, Lanišće i Dane na području Bužeštine. Ona opservira tekst (ikavski i ekavski odraz ě), melodiju i ritmičku strukturu napjeva snimljenog na kasetu u izvođenju izvorne grupe Kulturno-umjetničkog društva “Sloga” Jušići, a pod nazivom *Oj Zvoneća lepo selo moje*. Autor romana i sam je vješt u bugarenju i posjeduje izvorni instrument pod nazivom *cindra*.

Kako pokazuje tijek fabule i povijesne činjenice,³⁰ ovčarstvo na Zvonećoj zamire, dvori postaju *štale*, a nekadašnji općinski pašnjaci sada se nude na prodaju pojedincima te bivaju nazvani *štivre*.³¹ U selu je sve više zidanih krovova umjesto *streha*, zidanih bunara – *šterni* uz kuće, a u Kinkelovoj kući *ognjišće* biva zamijenjeno štednjakom, odnosno *šparhetom*. Naime, tip stare kamene kuće pokrivene slamom (*slavna kuća*) karakterističan je za Kastavštinu, a u najstarijem obliku pronađen je upravo na području između Zvoneće i Rukavca. *Slavne kuće* bile su niske, podignute po razini tla, pačetvorinasta tlorisa, s dužim ulaznim, pročeljem okrenutim suncu i s dvostrešnim krovom pokrivenim slamom (*streha*). Bile su bez dimnjaka, s otvorenom vatrom na ognjištu, bez odovoda za dim. Te se kuće razlikuju od kuća, također niskih, građenih po razini tla, po zemlji, zvanih *pozemuljke*, ali koje su bile već pokrivene crijepom (*žlepci*) i uglavnom su već imale i dimnjak. Uglavnom, sve slavne kuće ili kuće *strešnice* kao i prve *pozemuljke* pokrivene crijepom, bez dimnjaka ili s njim i s napom uz ognjište, povezujemo uz Kastavce koji su po Lisini i njezinim obroncima pasli ovce, palili vapno i ugljen, krčili šume i kosili travu te one tako pokazuju tip kuća koji je više vezan životom ljudi uz zemlju pa onda i s većom mogućnošću stvaranja zalihe hrane i pića (Gotthardi Pavlovsky 1996:122, 124). Te procese svojevrstne obnove na poetski je način Matetić prikazao u svome drugome romanu *Nona Tonka* (2010).³²

³⁰ U razdoblju od 1869. do 1910. broj ovaca u kotarskom kapetanatu Volosko pao je s 38.283 na 10.394 (Beuc 1975:261).

³¹ Od njem. *Stewer*, u srednjemu vijeku u značenju općeg poreza, odnosno skupnoga podavanja ili zakupnine za “vanjsko zemljište” na kojem imaju pravo svi općinari napasati svoju stoku, a određivao ju je feudalni gospodar. Nalazimo je u Devinskom urbaru i Kastavskom zakonu s početka 15. stoljeća (Mandić 1978:34; Margetić 1995:18). Nadalje, “vlasništvo” vrhovnog feudalnog gospodara postepeno se tijekom stoljeća sve više približavalo vrhovništvu, suverenitetu, jer se sve više osjećalo da to nije “vlasništvo” nego “vlast” pa je podavanje sve više gubilo značajke “zakupnine” i sve se više osjećalo kao “porez”. Seljaci su osjećali neobrađenu zemlju kao područje ispaše svoje stoke, ali je ono pripadalo općinarima kao kolektivu te je svaki općinar imao u tome samo svoj udio. Pravo nad neobrađenim zemljištem bio je jedan od glavnih elemenata općinske organizacije, jer je bilo glavnom materijalnom podlogom općine (Margetić 1979:92, 95). Ili: “Nekada su svi stanovnici kastavske općine imali pravo koristiti zajedničke šume, pašnjake i livade. Statutom je predviđeno da svaki kmet smije imati jednu sjenokošu, a u slučaju smrti ta sjenokoša ostaje sinu odnosno njegovoj udovici dok se ne preuda. Za dodjeljivanje sjenokoše, onome koji je do tada nije imao, suci dobivaju 16 soldini, a kada suci dijele ‘komunitadi’ – općinsko zemljište, kmet je njima morao platiti 8 libara, tj. 1 marku” (Munić 1998:141, bilj. 521). Na Zvonećoj su ljudi od 1886. otkupljivali štivru na otplatu u roku od 15–20 godina. Neki nisu uspjevali u plaćanju pa su se odricali i vlasništva. Zadnje *štivrane* održano je 1901. godine, a u Državnome arhivu u Rijeci čuvaju se i tzv. knjige štivre. No, tako otplaćena zemljišta nisu danas i uknjižena. Naime temeljni su dokumenti (*od štivre*) o uknjižbi nestali, pretpostavlja se tijekom talijanske ili komunističke vlasti. Stoga iako mnogi Zvonećani posjeduju dokumente o štivranim posjedima, često je riječ o teško dostupnim lokacijama, a pitanje vlasništva ni do danas nije riješeno (OK). Na području Zvoneće, očuvano je i u toponimu Štivra i Štivrica (Gilić 2010:167).

³² O revitalizaciji tradicije svjedoči i promocija knjige koja je održana na Antonjicu, 13. lipnja 2010., nakon mise i u krugu crkve sv. Antuna. Istoga je dana upriličena na Zvonećoj i degustacija jarbole recentnih mjesnih proizvođača.

Krajem 19. stoljeća *zvonejski komun* broji preko 700 duša, mnogi zbog ekonomske krize odlaze u Ameriku te bivaju nazvani *Merikani*.³³ I Frane, Katičin muž, postaje *Merikan*. Dijelovi romana koji se odnose na život naših ljudi u Americi i leksički ocrtavaju taj prostor: *bult, dolar, štrlina*. No, život se u toj obitelji mijenja i nabolje: kupuje se *particela* zemlje koja je udarcem dlanovima *zlihana* s vlasnikom iz susjednoga sela Brguda i po njemu nazvana Slavetovo. Uređena od ljudi koji znaju *podzijeivat*, u romanu simbolizira uspon Kinkelovih.

I željeznica od Šant Petra (Pivka) do Rijeke donijet će promjene: Opatija se od malog ratarskog, ovčarskog i ribarskog mjesta razvija u turistički grad u kojemu će Katica, kao i mnoge Zvonećanke, prodajući mlijeko (stalno *pod bremeni*) naći svoj prvi izvor prihoda.³⁴ Naići će takve promjene na otpor u selu, a žena *mlekarica* morala je i dalje obavljati sve poslove kada bi se vratila iz Opatije.

Tako se pojedinačne sudbine kreiraju društvenim promjenama, specifičnim svjetonazorom, osobnim stavovima, ali se pri tome, na kraju krajeva, sudbina čovjekova nadaje kao rezultanta njegova moralnoga opredjeljenja za poštenje i dobrotu. Interna fokalizacija, odnosno vizura žene iskazana neizravnim unutarnjim monologom, nije “prekrivena” diskursom “sveprisutnog” pripovjedača. Vizure pripovjedača i lika na istoj su razini, a ovdje nam omogućuje dirljiv uvid u žudnju osamljenih žena.³⁵ U početku su ti karakteri nejasna i neodređena bića,

³³ Prema Zapisniku: “opomene puku”, npr. “radi seobe u Braziliju” (47, 12/9, 62., 1893., str. 103). “Javlja Veleč. Župn. Uredu u Kastvu, da je potrebno za doj. godinu 1898. 3 direktorija i 1 šematizam, a broj duša, da je u Zvoneći: 823 duša, u Pužih 1000 duša, ukupno 1823 duša” (24/10, 122., 1897.).

³⁴ Povodom izbora za istarski Sabor 1861. godine, Ivan Beuc (1975:56, 264, bilj. 941) analizira stanje na području kotara Volosko: većina stanovništva živjela je u teškim životnim uvjetima. Obzirom da je i stočarstvo bilo slabo razvijeno zbog pomanjkanja pašnjaka, seljaštvo se moralo snalaziti dodatnim zanimanjima (posebno u Kastavštini), no tako je to seljaštvo u voloskom kotaru ostalo slobodno i neovisno zahvaljujući upravo svojoj velikoj radinosti i snalazljivosti. Ono je gravitiralo prema tada hrvatskoj Rijeci, a u cara i Austriju je tada još vjerovalo. Jedan suvremenik 70-ih godina 19. st., opisujući proputovanje cara Franje Josipa kroz voloski kotar, zabilježio je da je car zapitao: “Kako može ovaj narod u kotaru živjeti?” na što mu je odgovoreno: “Da pridjela motikom toliko da štibru plati, a za prehranit si družinu da se mora ubijati po šumah Hrvatske i Slavonije.” Da je car tada posjetio i Zvoneću, kazivao je pok. Josip Kinkela Kalinov, r. 1892., pokazujući i mjesto u središtu sela, gdje se car navodno zaustavio. Isti je govorio njemački, znao napamet austrijsku himnu na njemačkome i hrvatskome jeziku, a koju je izvodio (uvijek) stojeći – kao bivši pripadnik austrijske vojske tijekom Prvoga svjetskoga rata (80-ih prošloga stoljeća, već u poznim godinama, *noić* Kalinov sve je to *povedal* autoricama ovoga teksta).

³⁵ Usp. u romanu trenutke kada se iznenada, nakon pet godine, iz Amerike vraća Katičin muž Frane: “Kada j’ prišla do pred vrat, čula j’ nutre muški govor. Poznala j’ Zvanetov glas: ‘Mora bit neki dobar prijatelj pul njih, kada ni otac ovu dobu va postolarije.’ – pomisli. Porošće na vratah i kada j’ vrata napol otprla, zastane i sprobeli dve besedi: – Frane, si to ti? – A ča me već ni ne poznaš? – Frane stane s katridi, pride do nje i povuče ju k sebe. Od Katice ni bilo besedi, ostala j’ kot balsamana, oču puneh suz, ma nisu tekle. (...) Sada se j’ ćutila kreplja i koražneja, samo ni znala je l’ to kafe pomoglo, al’ pak ča j’ Frane prišal, al’ malo jeno, malo drugo. Kantajuć pod glas, da ju ki ne čuje, šla se j’ probuč” (104, 105). Slična se situacija događa i u životu Katičine kćeri, trudne Marice

no nakon njihovih reagiranja na kronološki slijed događaja pred nama izrastaju žive osobe. Katica i njezina kći Marica jesu zapravo nosivi elementi strukture romana. U presudnim trenucima njihova života, pri čemu dugi život u samoći i iznenadni dolasci čine stalni motiv, autorov pripovjedački postupak primjene unutarnjeg monologa, komentara, vanjske i unutarnje fokalizacije, omogućuje živ iskaz i uvjerljivost likova pa onda i (našu) empatiju prema njima. Posebno su dirljivi epistolarni dijelovi romana (pisma iz Amerike te s austrougarskih ratišta) koji ocrtavaju samoću žene i suočavanje s ključnim trenucima života: porod, održavanje kućanstva, obrada zemlje, život s nevjenčanim suprugom i osuda sela.

Pepić se j' javil da j' zadovoljan da j' se dobro pasalo i da j' muški. "Ja ne moren nikako doma prit." – pisal je – "Vi krstite i botrinjajte kot da san doma." Marica mu j' pisala da bi dala otroku ime Milan, ma da ne mora tako bit, da neka on odluči. "Ja neću odlučit niš, Milan je lepo ime, pak ćemo ga zvat Milić." – otpisal je Pepić. On se j' još jedanput s Trsta javil, a potle ni od njega više vremena bilo glasa. Kada se j' opet javil, pisal je da j' na rusken fronte, va Karpateh... (149)

Posebno značajna promjena dolazi s krajem Prvoga svjetskoga rata,³⁶ kada ti krajevi pripadaju Italiji i odsječeni su od Kastva.³⁷ Poteškoće nakon Rapallskoga ugovora

kada njezin muž Pepić, mobiliziran u austrijsku vojsku za Prvoga rata, iznenada dolazi na Zvoneću: "Katica za njen zapre vrata, važge svetlo, a mej ten se i Marica stane. Pepić se š njun nazdravi, z drugun rukun ju k sebe privuče i na čele ju bušne. – Ti si se sa promenila va oveh par meseci, sad si prava ženska! Marica ni bila za korist obučena, ni obuvena. Kosice su njoj na jenu stran vrata visele, pak pomisli da se Pepić š njun ruga. – Kakova san, da san, ja nisan sama kriva da ovako zgljedan, još je neki ovemu kriv – nasmeje se. Pepić suče soldački kapot s kega j' voda cedila. Katica na škaf, kade se okrut pomiva, stavi katridu i na nju prehiti kapot da se cedi, a Pepić zname baretu, pak ju na kapot položi. Bil je do koži ostrižen. – Ti se mane rugaš, a kakov si pak ti; glava ti j' kot mesec kada j' uščap – nasmeje mu se Marica" (148).

³⁶ Posebno su potresne scene u romanu kada su vlasti u Kastvu odlučile poslati izgladnjelu djecu u Slavoniju (150, 151). Prema povijesnim činjenicama, osnovan je "Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika" u Zagrebu, kojemu je bio cilj "raditi za narod i na spasavanju narodnog dobra bilo u imutku bilo u dječici". O prilikama u Istri, po Kastavštini i Liburniji izvješćivala je Odbor "Družba Sv. Ćirila i Metoda za Istru" po svojem tajniku književniku Viktoru Caru Eminu. (...) Tako je već prvi transport istarske djece iz Liburnije i Kastavštine stigao u Zagreb 28. jula 1917. godine" (Dorčić i Tomašić 1931:84).

³⁷ Još su donedavno bila živa sjećanja u kolektivnoj memoriji o 3. i 4. studenom 1918. kada su talijanski brodovi pristali u Opatiji i Rijeci. Nakon Rapalla ljudi nisu neko vrijeme izlazili iz kuća držeći zatvorene i prozorske kapke. Granica je dijelila obitelji, imanja, a mješovita komisija za razgraničenje određivala je granice po zemljištima Kastavaca, "po mukama njihovim, jer su presječene parcele na koje je zemlja dovažana kolicima i nošena u koševima na ledjima da se na kraškom griču dodje do novog komadića plodne zemlje" (Dorčić i Tomašić 1931:101). Da je zapravo riječ o prijelomu u razvoju ovoga kraja, vidljivo je iz povijesnih činjenica: "Talijanski kraljevski vojni odredi dočekani su kao saveznički, a tako su se oni u početku i ponašali – ali uskoro su zaposjednuti Matulji, straža je postavljena i na raskršnici ceste Kastav-Matulji-Jurdani-Rijeka, 10. studenoga 1918. god. općinsko je poglavarstvo u Kastvu dobilo naredbu da zatraži od stanovništva sve oružje, a 14. studenoga stigao je – uz pratnju jače vojne jedinice – posebni općinski komesar kapetan Umberto Sala. Započinje razdoblje okupacije, sukoba, terora, emigracije, pokušaja denacionalizacije i nastojanja Kraljevine Italije da cijelu Kastavščinu zadrži za sebe. (...) Ukratko – period političke

bile su brojne.³⁸ Premda su ljudi ubrzo shvatili da postoji razlika između Talijana koji su bili fašisti i onih koji su bili mobilizirani u redovne talijanske snage, ali i da se grade mnogi objekti i ceste, ubrzo uviđaju pravu prirodu talijanskih vlasti. U kontekstu tipične povijesne sudbine Srednje Europe i krhkih granica, Zvoneća je sad pod Kraljevinom Italijom – Suonecchia, u sklopu općine Matuglie (Matulji). Kinkele postaju Chinchelle, a jezik koji je dopuštan i u vremenima najrigidnije austrijske vlasti, prognan je izvan legalnoga života.³⁹ U kolektivnoj memoriji toga stanovništva i danas još opstoji činjenica da je, pored svih tuđinskih vlasti u povijesti ovoga kraja, talijanska vlast bila najgora – najveći razlog toj činjenici jest nametanje talijanskoga jezika i, posljedično, svih postupaka nove vlasti kako bi se zabranila uporaba hrvatskoga jezika, uključujući i njegovu čakavsku sastavnicu.⁴⁰

povijesti Kastavšćine od 1813. do 1918. godine takvo je razdoblje koje se ne može mjeriti niti s jednim ranijim vremenom, a koje se po bogatstvu akcije, po mnoštvu pozitivnih rezultata može donekle uspoređivati jedino s NOR-om i socijalističkom revolucijom i poslijeratnim periodom, dakako, uvjetno gledajući, s obzirom na različite društvene pretpostavke u kojima se razvoj političkih prilika odvijao” (Strčić 1978:54).

³⁸ D. Gruber (1924:256) zaključuje: “I tako je Istra dospjela u jaram talijanski, gdje sad Talijani svom silom i parom rade na tom, da odnarođe tamošnje Hrvate i Slovence svakojakim nasiljima i zulumima, kao tjeranjem iz zemlje, zatvaranjem, ukidanjem njihovih narodnih škola, zabranom narodnoga jezika u crkvi i t.d. Međutim naš narod hrabro podnosi te nepravde, opire im se, koliko može, i čeka dolazak boljih i sretnijih dana.” Prema Mandiću, “Rapalski je ugovor pocijepao Kastavsku općinu te je 12 županija Bregi, Breza, Jurdani, Jušići, Klana, Kučeli, Matulji, Perenići, Pobri, Puži, Rukavac, Zvoneća, te ‘udružene općine’ Brgud Veli i Brgud Mali, Lisac i škálnica potpalo pod vlast Italije” (Mandić 1978:26). Ili: “Čin razgraničenja na području Liburnije bio je jedan od najtežih udaraca teritorijalnoj cjelovitosti nekadašnje srednjovjekovne Liburnijske komune, a pod kraj prošlog 19. stoljeća velikoj Kastavskoj općini u kojoj je na prostoru od 37.152 rali i 1516 klafetra u 2676 kuća živjelo ukupno 15.995 duša” (Munić 1997:12, bilj. 2). O granicama i poteškoćama općine Kastav, vidi Giron 1997:60, 61. Iz dokumenata riječke prefekture vidljivo je da je tijekom 1927. godine učitelj Antun Aničić premješten iz Zvoneće u Lombardiju. U dokumentima iz druge polovice tridesetih godina, saznajemo da su u Zvonećoj učitelji Leone Alfonsi i Anna Alfonsi (Bratulić 1955:16-17, 24, 66; HRDARi-50, Dječji vrtići, kutija 126.; spis: VIII. Registro degli Scrubini, Comune di Mattuglie, Frazione: Suonecchia, u popisu učenika nalazimo tri Chinchelle, Anno Scolastico 1938-1939).

³⁹ Prema Hrvoju Mezuliću, hrvatski se jezik sada još samo šapće (1997:55). Već spomenuti uvid u dokumente Kapelanije Zvoneća, točnije u Exhibit, vođen od 1920., pokazuje kako je zadnji upis na hrvatskome jeziku bio broj 61/1927, od 22.10., iza kojega slijede tekstovi napisani na talijanskome jeziku. Od 23. rujna 1930. ponovno se rabi hrvatski jezik. To ukazuje da se svakako unutar svećenstva nastojao rabiti hrvatski jezik, osim u iznimnim situacijama.

⁴⁰ Dakako, ta je intencija bila prisutna već u 19. stoljeću, no područje tadašnjeg kotarskog kapetanata Volosko, prema Lloydovom prikazu Istre 1860-ih godina, bilo je hrvatske narodnosti. Prema službenoj statistici 1890. godine gotovo sve stanovništvo služilo se hrvatskim jezikom, a slična je situacija bila i 1910. godine. Isto tako, u to doba mnoga su poljoprivredna gospodarstva u svim kotarevima bila zadužena, s tom razlikom da hrvatska i slovenska poljoprivredna gospodarstva na području voloskog kapetanata (kotar Volosko i kotar Podgrad) nikada nisu bila zadužena u onom omjeru kod vjerovnika Talijana kao što su to bila u drugim kapetanatima do osnivanja hrvatskih i slovenskih kreditnih zadruga. To je moralo imati utjecaja u njihovom društveno-političkom životu (Beuc 1975:254). Vrlo dramatično je aktualno svjedočanstvo Vjekoslava Spinčića (Gruber i Spinčić

Izgubiti pravo na jezik, za hrvatsko je stanovništvo ovoga kraja značilo izgubiti sva prava:⁴¹

Pod talijanskun vladun naš narod je sa prava zgubil. S početka j' va škole bilo pol nastavi na hrvacken, a pol na talijansken zajike, a tako j' bilo i po uredeh, va trgovinah i na štacijoneh. Ma, ni to ni čuda duralo. Čin je prišal fašizam, odlučil je na brzinu seh potalijančit. Va školah se j' vadilo samo talijanski, va seh uredeh i na seh službenih mesteh, smelo se j' govorit samo talijanski. Sakuda j' na vrates pisalo. Qui si parla solamente la lingua italiana. (159)⁴²

Njemačke vojne snage nakon 1943. godine na Zvonečoj provode nasilne mjere, prisilni rad, izgradnju bunkera. Lojzo, nevjenčani Maričin suprug, zbog stare je adrese u Sv. Mateju (Kastav) odveden i pogubljen u tršćanskoj Rižarni.

1924:292), koji je bio za Austrije izabran u Carevinsko vijeće u Beču 1891.: “Njih (Hrvata i Slovenaca u Istri, op.a.) ima u njoj do dvije trećine. Znala je to Italija, kad je sklappala mirovne ugovore, pa nije htjela, da se proveđe u Istri pelbiscit u pitanju, komu da ta pokrajina pripadne. Ona je, znajući to, varala svijet, da je ta pokrajina talijanska. Ona ga i sad vara, i da varku kako tako prikrije, ona je prognala hrvatske i slovenske biskupe, župnike, uopće svećenike, učitelje, činovnike, liječnike, odvjetnike, mnoge posjednike, obrtnike i trgovce, ona je uništila stotine i stotine, sve hrvatske i slovenske, općenite i zasebne osnovne škole, kao i obje hrvatske srednje škole; ona je zabranila hrvatski i slovenski govor u uredima, po sudovima, u javnom životu, i sve tako udesila, da se ni u crkvama ne smije hrvatski ili slovenski govoriti, pa čak ni Boga moliti. (...) Cijelim svojim postupkom naročito i tim, što je onemogućila prodaju vina preko medje, prouzrokovala je, da je narod već osiromašio, i osiromašuje sve više, zadužio se i zadužuje sve jače. Postaje opet sužanj. Varkama, grožnjama, nasiljima, u opće vandalskom svojom rukom uništila je Italija u pet godina sve ono, što se je kod hrvatskoga i slovenskoga naroda Istre, tečajem šestdeset godina, teškom mukom i velikim žrtvama, na kulturnom i političkom polju postiglo. Uništila je kod toga naroda sve, ali nije uništila njegove narodne i čovječje svijesti.”

⁴¹ Kako smo vidjeli, povijesne činjenice ukazuju na visok stupanj nacionalne svijesti i određene pravne slobode stanovnika ovoga kraja tijekom srednjega vijeka, iako je gospodarska ovisnost ipak uvjetovala njihov položaj. Važno je napomenuti da u prilikama reformiranja (čakavskih) statuta i smanjivanja njihovih pravica, nisu izostajale niti otvorene pobune, osobito tijekom 17. i 18. stoljeća (npr. čuvena epizoda s Morelijem). Potvrđuju to podatci o radu suda i načinu podnošenja tužbe u kojima se spominju pučani kao podnositelji pritužbi. Dakle, oni su potpuno slobodni stanovnici općine kastavske koji su gospodarski i pravno utoliko ovisni što kao čitava općina imaju udjela u zajedničkoj obvezi prema vlastelinu. Nadalje i u spisima pohranjenima u fondu Isusovački samostani – Rijeka, nalazi se i malen broj spisa pisanih hrvatskim jezikom, s uporabom čakavskog narječja (kraći spisi, ugovori, pisma i sl. s nadnevkom iz Kastva, Grobnika). To ukazuje na činjenicu da je hrvatski jezik kroz čakavsko narječje bio govorni jezik domaćeg stanovništva ovih krajeva, a pisma kneginje Frankopan iz 17. stoljeća pisana iz Grobnika, ukazuju na to da hrvatski jezik nije bio zapostavljen i nepoznat u višim krugovima društva. Isto tako, izvorna imena pojedinih lokaliteta i družnosti nalazimo i u dokumentima pisanim talijanskim, njemačkim i latinskim jezikom (Munić 1998:129, bilj. 455; 142, 184).

⁴² Škola na Zvonečoj za vrijeme je Italije bila najprije u Gašparima, a zatim je 1934. izgrađena nova zgrada u kojoj je i nakon oslobođenja bila osnovna škola (159). Zvonečani i nekadašnja kastavska općina još su za Austrije tražili gradnju u škole te su postojale ozbiljne namjere za gradnju koju je očito prekinuo Prvi svjetski rat (HRDARi-026, Općina Kastav 1847-1937, kutija 244, svežanj “Škola Zvoneća”).

Konačno oslobođenje autor iznosi i ovom, simptomatskom ironijom: “Prišla j’, kako se j’ ondat govorilo, zlata, dugo čekana sloboda” (184). Ljudi su odahnuli, strah je nestao, ali za ljude navikle na život od zemlje, život nije bio perspektivan.

Zadnjih deset poglavlja (64.–74.) predstavljaju razdoblje polaganoga umiranja Kinkelovih. Taj proces nije bitno usporio ni Pepićev iznenadni povratak na Zvo-neću, već treći takav u romanu, i zajednički život s Maricom. Krug egzistencije je sastavljen:

Za štrigi i naštrapi se više ni govorilo kot da jih je rat uništil, a va nekeh stvarah su se si ljudi počeli ponašat više-manje, kot da su si skupa naštrapali. (192)

Pepić je valje kada j’ prišal videl da j’ tu se drugačije nego se j’ va Australije govorilo: da su ostali prevareni, da j’ življenje teško i mizerno. (203)

Sve što je predstavljalo istinske vrijednosti za ljude ovoga kraja, od toga vremena nestaje: zemljoradnja, proizvodnja jarbole, uzgoj krava i domaćega blaga, život uz vjeru, ritam godine uz prirodne mijene i svetački kalendar koji sada izostaje u pripovijedanju. Ono priziva vrijeme koje je bilo, a sada ga više nema – vrijeme nekada, *svōjnit* – i premda tegobno i bremenito egzistencijalnim ugrozama, u svojoj bitnoj dimenziji vrijeme sklada čovjeka, prirode i duha. Njegovo rastakanje predočeno je kumulirajućim promjenama koje nikako ne shvaćamo *eo ipso* kao uzroke rasapa. U kreiranju svijeta sjećanja Matetić signficira te uzroke u kontekstu, a Marica je njegov idejni glasnogovornik, ali bez ogorčenosti. Ona živi i promišlja gotovo logičan usud – smrt života koji ne poštuje tlo na kojemu je nikao. Nasljednica obitelji koja još u mladosti postaje švelja, odnosno *šilica* – jedno od tradicionalnih zvonejskih obrta, postaje i nositeljica fabule od 42. poglavlja romana. Njezina ljubav prema Pepiću, sudbinske okolnosti bremenite životnim udarcima nisu platforma sentimentalizmu i pretencioznoj tragici. Riječima Kate Hamburger, epski pisac “mimetes” svoje likove proizvodi, ali ne ocjenjuje, ne spoznaje, ne daje sud o njima (Hamburger 1979:231). Marica stoički podnosi Pepićevu sumnju u njezinu nevjeru, njegov odlazak i prijetnje za oduzimanjem Milića, koji će pak u svojim mladenačkim danima postati fašist (*ballila*). Marica svjedoči sinovljevu povratku u rodni dom nakon talijanske kapitulacije. Svojom intuicijom spoznaje da je rastanak, kada su partizani došli po njega, neizbježan.

Do malo vremena, Milić s kuće zileze, a partizani za njin. Marica mu j’ već vane dala debelu jaketu i pomogla mu ju obuć, a on Lojzotu reče da mora poč z ovemi ljudi, a jutra da te to lahko doraspilit. Kada su pasali, Milić spreda, a drugi za njin, po Klančiče zgoru proti Vrtaljićen, Lojzo ferma drva cepat i jedan hip predase gljedajuć ostane zamišljen. (...) Marica j’ sedela z lakti uprtemi va stol i va pestah glavu držala, kada j’ čula da su vrata zaškripala. Zdigne glavu i z obemi pestami pasa po oču i obraze da otare suzi. (181)

Uz pomoć očeva prijatelja Marica uspijeva dobiti nasljedstvo pokojnoga Frane, preživješi tako teške ratne dane. Ona do kraja romana ostaje Zvonećanka: i po svojem načinu života, suočavanju sa životnim tragedijama, održavajući običaje, uvijek usmjerena k dobru, istodobno bivajući svjesnom svih promjena i ljudskoga zla.⁴³

Na kraju romana i godina je odvtjela svoj krug, već kreće druga čiji je pravi početak pust – simbol buđenja prirode, plodnosti zemlje. Ali za Maricu i Pepića “mlado leto neće prit” jer ne će moći “obdelevat ono malo od zemlji ča nisu zapostili”. Sad je “pol sveta zapušćeno”, pa i Slavetovo – simbol odricanja i napretka, odlazaka i dolazaka.⁴⁴ Vrijeme života uređena prema zakonima prirode i čovjekova rada na zemlji sad je prošlost, sad je zemlja za rug,⁴⁵ i onakva Zvoneća sad je *Zvoneća svojni*. Marica zadnjim snagama priprema pusni kolač (*olita*) i fokalizacijom susjede (*strine*) koja dolazi u pomoć motrimo sudbinu obitelji kao simbola kulture života koja je još tako prisutna u današnjici, ali je istodobno u svojim bitnim dijelovima nepovratno nestala. Završna riječ romana je *mirina*, iz porodice riječi kojoj pripada i smrt – provodni motiv romana već od njegova samoga početka.

---

⁴³ Tako primjerice Edward Morgan Forster (1979:169), govoreći o romanu, zaključuje kako svakodnevi život, ma što on stvarno bio, biva sastavljen od dvaju života: života u vremenu i života u vrijednostima – pa i naše ponašanje otkriva dvostruku vrijednost. Ono što priča čini jest izlaganje u vremenu, a roman, ako je dobar roman, uključuje uz to još i život u vrijednostima.

⁴⁴ Ovakve konstatacije potvrđuje i suha statistika; broj stanovnika na Zvonečoj bio je 1857. – 477, 1900. – 601, 1961. – 383 i 1991. – 189 (Lorencin 1996:226). I drugi podatci pokazuju da je od 1857. do 1900. stanovništvo na tom području u sporom porastu, a od 1910. do 1981. pad broja stanovnika je neprekidan uz neznatna kolebanja u intenzitetu pada kao i u porastu stanovnika. Posebno se bilježi pad broja stanovnika nakon 1918. godine i stagnacija poljoprivrede i stočarstva (Prebilić 1983:119, 132).

⁴⁵ Usp. opis stanja iz 1971.: “U vrlo kratkom roku od tri desetljeća stanovnici koji su bili usko vezani i ovisni o zemljoradnji i skromnom uzgoju stoke kao sitni siromašni seljaci – zemljoradnici, prestali su to biti. Zemljoradnja kao glavno zanimanje većine stanovništva do godine 1948, danas je samo sporedni i dpunski rad” (Juračić 1983:111, 112). Već krajem 40-ih prošloga stoljeća Jardas u zapisima iz Zapadne Kastavštine, opisujući čuvene Lehi navodi: “Lego sad je sako leto manje ruž i zemlja slabije obdelana. Ni ki delat. Stari ne moru se sami, a mladi su po državneh deleh. Lehi na prezidah te se uničit, aš bi njin trebe pridat zemlji. Zemlju bomiča se mora nosti na hrte va koše z dolca v rebar. To stari ne moru. Mladen pak ni lazno i ne mare za grunat, grad jih je prezel, presortal i otkinul od zemlji” (HAZU, OE, SZ rkp. 247 bilj. 41). Jardas je priložio i vlastiti crtež Leh, vidi u prilogu ovoga rada.

Zaključak – tekst kao literarni memento

U povijesnim romanima osamdesetih i devedesetih prošloga stoljeća, a kojima pripada i *Zvoneća svojni*, povijest se ne shvaća evolutivno, kao svrhovito kretanje prema progresu, tj. ozbiljenju kolektivnih ideala. Traga se za zajedničkim nazivnikom i “preklapanjem” u povijesnim mijenama te sugerira reverzibilnost povijesnih procesa s osnovnom idejom da u tom circulusu uvijek stradavaju pojedinačne egzistencije. Ali ono što i pored tog vidljivog, ljudskog svijeta, djeluje kao vitalna snaga života, jest ljudski rad u suradnji s prirodom. Jezik kao odraz te suradnje, ljudska mikrozajednica u širini povijesti i događaja, jednostavnost, prirodnost i nadasve pomirenje duha – sve to čini duboki smisao ovoga djela.

Birajući epsku pripovjednu formu, Matetić je uspio pokazati kako figura osobnosti ovisi o zajednici. Sintagmatski i paradigmatički psihemski nizovi (Peleš 1999:246-279) okupljeni oko glavnih likova čvrsto su povezani sa socijalskim nizom figura etnosa u kojemu je jezgra semantičkog polja romana – ime obitelji Kinkela. Psihemske figure: biti žena, biti majka, biti ratarica, biti sestra, zatim je tu žudnja, samoća, ali i samostalnost, postojanost, ljubav – povezuju Katicu i Maricu – tvoreći u velikom dijelu socijalsku narativnu figuru Kinkelovih, a posredno i socijalski niz čitave *Zvoneće*. U njemu nalazimo sljedeće figure: privrženost, ljubav, razdvojenost, zajedništvo, trpljenje, pomoć, rad na zemlji i oblikovanje krajolika, ali ponekad i zadjevice, svađe. Povijesne mijene donose i dublje socijalske sukobe izrazito oprečnih ideologema: između opće pravde i okupacije, osobnoga morala i laži, vjere i sumnje, pravednoga čina i izdaje; individualne odgovornosti i kolektivnoga ludila, kajanja i oholosti.

Temeljen na autorovu sjećanju koje proizlazi iz kolektivnoga pamćenja, roman (re)konstruira *Zvoneću*, a *Zvoneća* konstruira roman, (p)ostajući svojevrsnom riznicom običaja, jezičnih starina, kulture života. Tako zajedništvo čovjeka s prirodom i čovjeka s čovjekom postaje i literarni memento u buci ili, vjerojatnije, u šutnji virtualnoga bivanja. Na granici stvarnoga svijeta, koji je gotovo u svim svojim glavnim segmentima starinački, dakle na granici ovoga tu i fikcije, *Zvoneća svojni* zavodi iz stvarnoga svijeta (onakav kakav jest) u romaneskni svijet kakav je onaj stvarni nekada bio ili bi trebao biti – i u tome je njegova snaga.

Prizor košnje u okolici Zvoneće, u desnom uglu žena srpom žanje ostatke trave

Ručak pored Zvonejskih njiv, predah u radu

Stanovnici zaseoka Škrapna, Zvoneća

Granična talijanska straža, Zvoneća je odijeljena od Kastavštine

NAVEDENA LITERATURA

- Alberi, Dario. 1997. *Istria, storia, arte, cultura*. Trieste: Lint.
- Auerbach, Erich. 1979. "Mimesis". U *Moderna teorija romana*. Milivoj Solar, prir. Beograd: Nolit, 60-77.
- Belaj, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Beuc, Ivan. 1975. *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća*. Zagreb: [vlastita naklada].
- Bratulić, Vjekoslav. 1976-1978. "Popis stanovništva 'Primorskog gubernija' u 'Kraljevini Iliriji' iz 1818. godine". *Jadranski zbornik* 10 [poseban otisak].
- Crnković, Nikola. 1983. "Isprava o primopredaji Kastavske gospoštije 1784. godine". *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 26:125-136.
- Dorčić, Ivan i Marijan Tomašić. 1931. *Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti*. Samobor.
- Forester, Edward Morgan. 1979. "Vidovi romana". U *Moderna teorija romana*. Milivoj Solar, prir. Beograd: Nolit, 166-180.
- Gilić, Stanislav. 2010. *Općina Matulji, onomastički podatci po naseljima*. Matulji: Općina Matulji.
- Giron, Antun. 1997. "Gospodarske nedaće općine Kastav nakon razgraničenja između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije". *Zbornik Kastavštine* 5:59-71.
- Gotthardi Pavlovsky, Beata. 1974. "Etnološki pristup spomeničnoj baštini regije (ruralni prostori i spomenici na području općine Opatija)". *Liburnijske teme* 1:144-160.
- Gotthardi Pavlovsky, Beata. 1996. "Etnografska i folkloografska istraživanja i komunikacije na prostoru zapadne Kastavšćine". *Liburnijske teme* 9:101-138.
- Grgurić, Diana. 1996. "Bugarenje u Žejanama". *Liburnijske teme* 9:308-318.
- Grgurić, Diana. 2004. "Bugarenje u Žejanama". U *Treći međunarodni muzikološki skup "Glazbeno obrazovanje u Istri tijekom stoljeća – u spomen Slavku Zlatiću"*. Ivana P. Gortan-Carlin, ur. Novigrad: Novigrad-Cittanova, 181-193.
- Gruber, Dane i Vjekoslav Spinčić. 1924. *Povijest Istre i narodni preporod u Istri*. Zagreb: Braća Hrvatskoga zrnja, reprint KS.
- Gržinić, Jasna i Arijana Stanić. 2010. "Franjo Matetić: Zvoneća svojni – prvi čakavski roman u kontekstu jezične analize i teorije književnosti". *Čakavska rič* 1-2:343-377.
- Gržinić, Jasna. 2010. "Locus amoenus u romanu 'Zvoneća svojni' Franje Matetića". 5. Hrvatski slavistički kongres. [u tisku]
- Gržinić, Jasna. 2011. "Roman 'Zvoneća svojni' Franje Matetića (povijest u svjetlu onomastičke analize)". *Folia onomastica croatica*. [u tisku]
- Hall, James. 1998. *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hamburger, Kate. 1979. "Logika književnosti". U *Moderna teorija romana*. Milivoj Solar, prir. Beograd: Nolit, 224-231.

- Ivančić, Leo. 1995. "Razvoj glazbenog amaterizma zapadne Kastavštine". *Zbornik Kastavštine* 3:33-58.
- Jardas, Ivan. 1957. "Kastavština. Građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 39.
- Jardas, Ivan. 1962. "Ovčarstvo na Lisini i Učki". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 40:213-220.
- Jardas, Ivan. 1994. *Kastavština. Građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru*. Rijeka: Kulturno-prosvjetno društvo "Ivan Matetić Ronjgov".
- Jardas, Ivan. 2010. *Kastavština. Građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru*. Rijeka, Ronjgi: Naklada Kvarner, Ustanova "Ivan Matetić Ronjgov".
- Juračić, Josip. 1983. "Ekonomska kretanja i revitalizacija Opatijskoga kraša". *Liburnijske teme* 5:109-113.
- Jurdana, Vjekoslava. 2010. "Pisanje povijesti i pisanje književnosti. Dva riječka književnika". *Časopis za suvremenu povijest* 3:821-854.
- Kos, Milko. 1955-1956. "Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseevovaca na Kvarneru". *Vjesnik DAR u Rijeci* 3:3-18.
- Laginja, Matko. 1978 [1899]. "Kastav grad i občina". *Zbornik Kastavštine* 1 [reprint].
- Lorencin, Višnja. 1996. "Prostorni planovi općine Matulji". *Liburnijske teme* 9:225-239.
- Maletić, Franjo i Petar Šimunović. 2008. *Hrvatski prezimenik – Pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Malez, Mirko. 1974. "Istraživanje paleolitika i mezolitika na području Liburnije". *Liburnijske teme* 1:19-48.
- Mandić, Oleg. 1978. "Kastav i Kastavština u srednjem i novom vijeku". *Zbornik Kastavštine* 1:23-38
- Margetić, Lujo. 1974. "Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnijskih općina". *Liburnijske teme* 1:97-115.
- Margetić, Lujo. 1979. "Razvod između Kastva i Gotnika 1541". *Istra* 7:83-97.
- Margetić, Lujo. 1990. *Rijeka, Vinodol, Istra*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Margetić, Lujo. 1995. "Rijeka u drugoj polovici 14. st.". *Zbornik Sveti Vid* 11- 20.
- Matejčić, Radmila. 1983. "Sistem prethistorijskih gradina od Rijeke do Starada". *Liburnijske teme* 5:43-51.
- Matijašić, Robert. 2005. "Zvoneća". U *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 919.
- Mezulić, Hrvoje. 1997 [1946]. *Fašizam krstitelj i palikuća*. Pazin: Naša sloga [reprint].
- Mikac, Jakov. 1977. *Istarska škrinjica*. Zagreb: NZMH.
- Miličević, Josip. 1981. "Roman – izvor etnografskih podataka". *Istra* 3-4:118-129.
- Munić, Darinko. 1986-1989. "Prezimana stanovnika kastavske komune iz 1723. godine". *Jadranski zbornik* 13:133-158.
- Munić, Darinko. 1994. "Rijeka i njezini stanovnici tisućčetiristotih godina". *Rijeka* 1:35-48.

- Munić, Darinko. 1996. "Matulji od prvih tragova života do imena naselja". *Liburnijske teme* 9:17-29.
- Munić, Darinko. 1997. "Kastav na razmeđima i raskrižjima povijesti". *Zbornik Kastavštine* 5:11-22.
- Munić, Darinko. 1998. *Kastav u srednjem vijeku. Društveni odnosi u kastavskoj općini u razvijenom srednjem vijeku: rasprave o Kastvu i Kastavskom statutu*, 2. dop. izdanje. Rijeka: Izdavački centar.
- Munić, Vesna. 1996. "Crkve matuljske općine". *Liburnijske teme* 9:51-63.
- Nemec, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.* Zagreb: Školska knjiga.
- Nikočević, Lidija. 1996. "'Se za stare užance' – promjena značenja pokladnih običaja u zapadnom dijelu Kastavštine". *Liburnijske teme* 9:241-249.
- Nikočević, Lidija. 2008. *Iz etnološkoga mraka. Austrijski etnografski tekstovi o Istri s kraja 19. i početka 20. stoljeća.* Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri".
- Peleš, Gajo. 1999. *Tumačenje romana.* Zagreb: Artresor naklada.
- Peloza, Makso. 1981. "Urbar sela Vele i Male Mune i Žejane iz godine 1574.". *Problemi Sjevernog Jadrana* 3:185-246.
- Peloza, Makso. 1983. "Pregled povijesti Opatijskog krasa". *Liburnijske teme* 5:63-82.
- Perić-Polonijo, Tanja. 1996. "Josip Ribarić znameniti Istranin i sakupljač usmenih pjesama iz Ćićarije početkom 20. stoljeća". *Buzetski zbornik* 22:35-45.
- Prebilić, Stanka. 1983. "Depopulacija naselja Opatijskog krasa". *Liburnijske teme* 5:117-136.
- Radauš Ribarić, Jelka. 1983. "Narodna nošnja sela Pasjak u 19. stoljeću". *Liburnijske teme* 5:175-186.
- Ribarić, Josip. 2002. *O istarskim dijalektima. Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora.* Pazin: Josip Turčinović d.o.o.
- Spinčić, Vjekoslav. 1926. *Crstice iz hrvatske književne kulture Istre.* Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare; Kršćanska sadašnjost [reprint].
- Starac, Ranko. 1996. "Rezultati najnovijih arheoloških istraživanja na području općine Matulji". *Liburnijske teme* 9:7-16.
- Strčić, Petar. 1978. "Prilog političkoj povijesti Kastavštine od 1813. do 1918. godine". *Zbornik Kastavštine* 1:39-54.
- Sušanj, Vlasta. 1996. "Zvonejske njivi". *Liburnijske teme* 9:139-147.
- Sušanj, Vlasta Kapićeva. 1999. "Mate Žmak-Matešić z Lanišća". U Vlasta Kapićeva Sušanj. *Judi i užanci.* Rijeka: Adamić, 393-411.
- Šepić, Ante. 1953. "Jezik hrvatskih općinskih statuta istarskih i primorskih. Prilog historičkoj gramatici hrvatskog jezika". *Rad JAZU* 5:5-40.
- Valušek, Berislav. 1983. "Ubiciranje prehistorijskih gradina u Rupi, pasjaku i Šapjana-ma". *Liburnijske teme* 5:55-59.

- Valvazor, Johann Weichard. 1969. "Jezik, šege in navade Rečanov". U Johann Weichard Valvazor. *Slava Vojvodine kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 208-213.
- Vranić, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt. Sustavi i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, biblioteka časopisa Fluminensia, knj. 1.
- Zorec, Duško. 1966-1967. "Inventar arhivske građe općine Kastav (1847-1937)". *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci i Pazinu* 11-12:367-386.

IZVORI

- Matetić, Franjo. 2001. *Zvoneća svojni*. Rijeka: Adamić.
- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne i društvene znanosti, Odsjek za etnologiju, Zagreb:
1. Jardas, Ivo. Kastavski folklor, 1918-1940, Zapadna Kastavština, Županije Brgud, Puži i Zvoneća /Folklor/, SZ 247 b, 56 str. (HAZU, OE, SZ rkp. 247 b).
  2. Jardas, Ivo. Kastavski folklor, "Kastavština" (HAZU, OE, SZ rkp. 247a I-10).
  3. Jardas, Ivo. Pismo Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti od 14.8.1941., Zbirka korespondencije Odsjeka za etnologiju HAZU, sign. K.SZ.272. (OE, ZK).
- Državni arhiv u Rijeci:
- HRDARi-650, Dječji vrtići, kutija 126.; spis VIII. Registro degli Scrubini, Comune di Mattuglie, Frazione: Suonecchia.
- HRDARi-026, Općina Kastav 1847-1937, kutija 199, 244.
- Župni ured župe Bezgrješnog Začeca Blažene Djevice Marije, Veli Brgud:
- Exhibit Kapelanije Zvoneća, vođen od 1920.
- Zapisnik crkve sv. Antuna u Zvonećoj od godine 1881.
- Osobna korespondencija s Franjom Matetićem i Milošem Matetićem, prof., sinom Franje Matetića (OK)
- Naša Sloga, 13/XXX, 13.IV.1899., 19/XXX, 8. junia 1899., 21/XXX, od 22.VI. 1899. Sveučilišna knjižnica u Puli, web stranice: <http://ino.com.hr/>, 27.4.2011.
- "Oj, Zvoneće" – prvi CD Zvonejskih kantura". 2007. *Novi list*, 21. lipnja. <http://novine.novilist.hr/default.asp?WCI=Rubrike&WCU=285A28592863285E2863285A28582858285F2863289728982863289428952895288C2863285A285F285A285928612863286328632863L>.
- Zvonejski kanturi. 2007. *Oj, Zvoneće*. Saša Matovina i Udruga "Zvonejski kanturi". CD.